

בריתה מתחנת-הרכבת של אושוויץ

(עדויותיהן של שרה ביקל ובתה חנה רוזנשטיין)

ביוני 1944 הגיעה לעיירה ז'ילינה¹ בסלובקיה אשה יהודיה בשם שרה ביקל עם בתה חנה בת השמונה. באותה עת עדיין היו יהודים בז'ילינה ושרה ביקל סיפרה לפקידי הקהילה על מחנה-ההשמדה אושוויץ, שלמבואותיו היא הגיעה, ועל בריחתה משם יחד עם בתה.

עדויותיה, שנרשמה בלשון הגרמנית, הועברה למשרד „החלוצ“ בז'נבה ומשם הופצה. עותק אחד מעדות זו נמצא בארכיון „מורשת“, ב„אוסף מנחם באדר“, איש המשלחת הארצישראלית בקושטא בזמן המלחמה.

בשנת 1970 הוקלטה בארכיון „מורשת“ עדותה של הניצולה חנה רוזנשטיין, שסיפרה כיצד אמה הצילה אותה בימי מלחמת-העולם השנייה, ושרק לה היא חייבת את חייה. חנה זו, שהיא בתה של שרה ביקל הנ"ל, לא ידעה שבארכיון „מורשת“ נמצאת עדותה של האם, שנמסרה כנוכח לעיל ב-1944. הדבר התברר כשבארכיון „מורשת“ השוו את שתי העדויות.

אנו מביאים כאן את עדות האם בתוספת פרטים מזכרונותיה של הבת.

האם: יחד עם יהודים אחרים שהובאו מן הסביבה שיכנו אותנו בתנאי-זוועה בבית-חרושת ללבנים, שהיה מרוחק במידת-מה מן העיר מונקאץ. כמה אלפי בני-אדם כמונו אולצו לשכון תחת כיפת-השמים. תחילה לא קיבלנו אוכל כלל. נאלצנו להסתפק במה שהבאנו עמנו ובחבילות ששוגרו אלינו מטעם מכרינו שהתגוררו בעיר מונקאץ.

העדה ובתה התגוררו עד לראשית ריכוז היהודים, במחוז רוסיה התת-קארפאטית (פק"ר) בכפר הגדול סנאלאנה.² בשבוע פסח תש"ד הועברו יהודי הכפר, יחד עם יהודי המחוז כולו למונקאץ, עיר המחוז. יהודי העיר עצמה

הושארו במקומותיהם עוד ימים אחדים, כך שעד ה-18 באפריל 1944, היום בו הוכנסו גם יהודי העיר לבית-חרושת ללבנים, היתה עוד אפשרות להיעזר בהם.

האם: מאוחר יותר פתחו בית-תמחוי שסיפק לנו מזון רק כדי שלא נמות ברעב. הגברים נלקחו לעבודה. היה עליהם לעסוק במלאכות ללא-ערך ותועלת. היכו אותם לעתים תכופות. משך שעות הצטרכו לבצע תרגילי-סדר. במיוחד „הצטיין“ בכך קצין הונגרי.

ביום ד', ה-17 במאי ש"ז (1944) הועלינו 3,300 בני-אדם ל-45 קרונות-משא, 75 איש לכל קרון.

נאמר לנו על-ידי ד"ר שפיגל, מי שעמד בראש „הלשכה לעזרה סוציאלית“, כי משרדו שילם מיליון פֶּנְגָה³ על-מנת לאפשר הבאתנו אל מרכז המדינה, אל איזור הורטובאגי.⁴ יצאנו איפוא לדרך ממונקאץ' מתוך ידיעה כי אנו נוסעים לעבודה בהורטובאגי. כאשר חלפנו על-פני שאטוראליאויקהלי⁵ הביעו אחדים בקרון שלנו את ספקותיהם; הם טענו כי הכיוון הוא אל קאֶשֶׁה⁶ וכלל לא להורטובאגי. אכן, באמת הגענו לקאשה. כאן נפתחו הקרונות ועובדי-כפיה יהודים סיפקו לנו מים. הם יעצו לנו ליטול כמה שאנו מסוגלים, כי עד לתחנה האחרונה לא נקבל עוד מים. זה מה שקרה באמת. נסענו משך שלושה ימים מבלי שדלתות הקרון היו נפתחות. כיוון הנסיעה לא היה מוכר לי. אחדים שניצבו בחלון מסרו כי חלפנו על-פני קראקוב. ביום שבת ה-20 במאי, אחר נסיעה מייגעת, הגענו. לא נראתה כל תחנה, אבל מן-הסתם היא לא היתה מרוחקת, כי (במקום שעצרנו) היו הרבה פסי-רכבת. למַעַט המשלוח שלנו עמדו עוד שלושה משלוחים על המסילות, שניים מאיזור רוסיה התת-קארפאטית ואחד מאיזור באצ'קה.⁷ צוֹנְיֵנו לרדת. נאמר לנו להשאיר את החפצים בתוך הקרון. גברים צעירים לבושים בגדי-פסים ומלוכלכים בצבע אדום הוציאו את החפצים. חולקנו לשלוש קבוצות: (1) גברים; (2) נשים ללא-ילדים, ונערות; (3) נשים עם ילדים. שתי הקבוצות הראשונות הובלו בכיוון בו נראו אילו בתים. קבוצה קטנה יותר, שכללה כ-70 נערות מבאצ'קה, הובלה בנפרד. חשנו רעב וצמא. הילדים בכו מאוד. הגרמנים סיפרו לנו כי נלך תחילה להתקלח ואחר-כך נקבל מים ולחם בריבה. אחרי זה הוליכו אותנו. הלכנו לאורך גדר-תיל. מאחוריה ראינו בתים וגם נשים ונערות שעבדו שם בבגדים מפוספסים ומלוכלכים. מעט הלאה ראינו שתי ארובות כשל בתי-חרושת; להבות גדולות עלו מהן. אך ספק רב אם היו הללו [באמת] ארובות בתי-חרושת, כי המבנים הסמוכים לא נראו כך כלל. נאמר שאלה מתקני רחצה. לא יכולתי להאמין.

הבת: ...לא ידענו מה שעושים אתנו, לאן שלוקחים אותנו. לאמא שלי משום-מה היה איזה חוש. יכול להיות... מכיוון שהיא שמעה מפי בת-דודתה את כל אשר עבר עליה. אז היא כבר התכוונה שמשחו בורא עומד להיות... אמא לא האמינה (לסיפורים על המקלחת והלחם בריבה)... עשו אתנו איזה

בריחה מתחנת-הרכבת של אושוויץ

סיבוב שלם, מין ירידה כזו. שם היו עוד משרפות שרק הקימו. זה עוד לא היה משהו גמור. למולנו כבר התחיל להחשיך. כל הסלקציה הזאת נמשכה מלפנות-בוקר עד הערב...

קרובת-משפחה של העדה גורשה בקיץ 1941 לשטח-המזרח הכבושים בידי הנאצים וההונגרים. שם היא היתה עדה לחיסול המגורשים בידי עוצבות-המבצע באיזור קאמניץ-פודולסק.⁸ קרובה זו, בת-דודה של חנה רוזנשטיין, הצליחה לברוח, לחזור לכפר מגוריה ולמרות היותה תחת פיקוח שלטונות הבטחון ההונגריים היא סיפרה את מראות עיניה. שלוש שנים מאוחר יותר יכלה איפוא הגב' ביקל לדעת כי הגירוש מזרחה פירושה: מוות ודאי.

האם: הלכנו הלאה. כעבור כרבע שעה הגענו ליער קטן ודליל. היה עלינו להתיישב בקרחת היער. הילדים בכו ללא-הרף. שוב ושוב נאמר לנו כי [קודם] נתקלח ואחר-כך נקבל כל מה שאנו זקוקים לו. חלק מקבוצתנו הובל מיד הלאה. נאמר להם להתפשט והוליכו אותם להתקלח כשהם ערומים. מיד אחרי זה ראינו במרחק להבה עולה ומתפשטת אל-על.

הבת: ...[אמא] הבינה ששורפים שם אנשים. ואז החליטה, כפי שהיא אמרה, במקום לראות איך ששורפים את הילדה שלה, אז מוטב שיירו בה בגבה...

האם: פחד גדול אחזני. חשבתי רק כיצד לברוח מפה. לא חשבתי עוד כי נלך להתקלח. גם שאר הנשים לא חשבו כך. רבות מהן החלו אומרות „וידוי“.

הבת: ...[הנאצים] היו עסוקים אז, מכיוון שזה היה קרוב מאוד ואנשים התחילו להתנגד... אנשים התחילו להגיד את התפילה האחרונה... אז כבר כולם התחילו לחשוב...

האם: לאחר-מכן נצטוונו ללכת הלאה כדי להתפשט. החלטתי לא לשתף פעולה. נשארתי מעט אחורנית, נטלתי ידה של בתי ונכנסנו ליער הסמוך. הסתכלתי בחזרה, איש לא שם לב אלי, המשכתי להתרחק מן האש.

הבת: איש לא הרגיש. מכיוון שהם (הנאצים) היו עסוקים עם כל האנשים שהתנגדו.

האם: תוך כך העריב היום. המשכתי ללכת ישר. היה כבר מאוחר, כאשר נתקעתי באיזור ביצות. לא יכולתי להמשיך.

הבת: ככה היא הלכה כל הערב ברגל, עד שהיא כבר פשוט לא יכלה ללכת. היא הלא סחבה אותי על הידיים. לא היה לי כוח ללכת, אחרי שלא אכלנו כל הזמן ברכבת. לה היה איזה כוח מיוחד במינו. כנראה שבמקרים כאלה יש כוח.

האם: התיישבנו וישנו מעט. [למחרת] ביום צעדתי באחד השבילים וכך הגעתי כנראה אחר עקיפה גדולה, לאחד הכפרים.

הבת: [היא] המשיכה ללכת כמה ימים. בלילות היתה יושבת... למעשה, ביום היתה יותר מסתתרת. בלילות היא היתה יותר הולכת. אבל צריך היה לאכול... היא פגשה בבוקר בשדה איזה פולני שרעה פרות, ולא היתה ברירה. היא החליטה: מה שיהיה — יהיה. ניגשה וביקשה אוכל בשבילי... היא דיברה אוקראינית.⁹ בכל אופן הוא לא שאל הרבה. היה עמו אוכל בשדה והוא נתן חתיכת-לחם. אבל הוא התחיל לשכנע אותה שתלך ותשאיר אותי. אין לו ילדים והוא רוצה לגדל אותי. יתן לי אוכל והכל, ובמשך הזמן אני אעזור לו ללכת עם הפרות. אמא כמוכח לא הסכימה. היה לה עוד תיק עם כל מיני דברי-ערך, שהצליחה לקחת איתה. היו לה טבעות ועוד כמה דברים. אמא היתה תופרת במקצועה. תמיד היו אֶתה כלי-תפירה. היא אמרה לו: „ראה, את הילדה אני לא נותנת לך, אבל את זה אני מוכנה לתת לך, ואתה תן לי לדרך עוד איזו צידה, אוכל!“ הוא היה באמת הגון.¹⁰ קודם-כל הביא אותנו אליו הביתה ואמר לחכות... הוא נתן לה אפילו כסף. כנראה שמה שהיא נתנה לו היה שווה הרבה יותר מאשר קצת אוכל... אינני יודעת איזה כסף... אמא לא הבינה בדיוק איפה היא... הפולני אמר לה שהיא נמצאת בפולין... הגבול הכי קרוב, אמר הפולני, זה סלובקיה. אז החליטה להגיע לגבול עצמו...

האם: הלכתי לתחנת-הרכבת. שם התחנה היה יאבישוֹבִיצָה.¹¹ לא היה בידו כסף, לא היו לי תעודות. עוד בדרך פגשתי איכר פולני ומכרתי לו תמורת 20 רייכסמארק כיסוי-שולחן ובד לכרית שהיו מוסתרים על גופי. בתחנת-הרכבת של יאבישוֹבִיצָה היה עלינו להמתין זמן רב. לא ידעתי באיזה כיוון עלי לנסוע. לא יכולתי לשוחח עם איש. לשאלתי כיצד לשוב להונגריה, מובן מאליי שרציתי לחזור לכאן, השיב האיכר שאינו יודע את הכיוון [הנכון], אך מכל מקום עלי לנסוע בכיוון בייליץ.¹² קניתי איפוא כרטיס. חיילים גרמנים שהו בתחנה והביטו בי במבט חוקר, אבל בסופו של דבר לא עצרוני.

הבת: הרכבת היתה מלאה ב[חיילי] ס.ס.ס. היא היתה דחוסה בצורה לא-רגילה. לא היה מקום לשים סיכה. [אנשי-ס.ס.] דאגו להחזיק אותי על הברכיים. איש לא שאל...

האם: ירדתי מן הרכבת בבייליץ וגם שם המתנתי זמן רב. נערה הציעה לי כי אם ברצוני לנסוע להונגריה, עלי לנסוע [תחילה] לזֶבֶארדוב.¹³ קניתי איפוא כרטיס לזבארדוב. עם ערב הגעתי לזבארדוב. שאלתי אחד מעובדי הרכבת כיצד אוכל להגיע להונגריה. הוא שאלני אם יש ברשותי תעודות? טענתי כי זה מובן מאליי. ביקשתי כרטיס לסוֹבִיבה, משום שראיתי הרים גבוהים בסביבה, כמו אצלנו, והנחתי כי אנו קרובים מאוד לבית.¹⁴ ענו לי כי עיר זו לא מוכרת כלל. הוליכו אותי אל אדון מבוגר. גם הוא לא ידע דבר על העיר הזאת. שאלוני היכן עשויה התחנה הזאת להימצא. השיבותי מְנִיה־וֹבִיָה: בהונגריה. חזרו ושאלו אותי אם ברשותי תעודות. עניתי

בריתה מתחנת-הרכבת של אושוויץ

בחיוב. היה חושך וטענתי כי אשוב למחרת בבוקר ואציג אותן. הסכימו לכך, אבל אני לא יכולתי לחכות לבוקר, כמובן.

הבת: אמא ישבה שם לנוח בערך עד לפנות בוקר... עד שאפשר היה [כבר] לראות. היא לקחה אותי והתחילה ללכת שוב ברגל. היא לא חיכתה שתבוא הביקורת.

האם: יצאתי מן התחנה ברגל בכיוון ההרים. ביליתי את הלילה ביער.

הבת: איש לא הדריך אותנו. המשכנו ללכת... בעקבות (מסילת) הרכבת.

האם: עם בוקר הגעתי למעון-ציידים והתעניינתי כיצד אוכל להגיע לסלובקיה. משך הזמן נאמר לי כי ממול (מעבר להרים) נמצאת סלובקיה. לא קיבלו אותי יפה. הלכתי הלאה.

הבת: מיד הרגישו שאנו בורחים והזהירו אותנו...

האם: מאוחר יותר שאלתי אנשים [אחרים] איך אוכל להגיע לסלובקיה? הצביעו על הכיוון, אבל הוסיפו ואמרו לי כי בדרך חונה משמר-הגבול, [ומשום-כך] אוכל לחצות רק עם תעודות. ברור שטענתי כי יש ברשותי כאלה, ברם הלכתי בכיוון אחר. חזרתי שוב ל[עומק] הטריטוריה הפולנית.

הבת: התחיל גשם חזק. היא לא ידעה מה לעשות אתי. לא היה שם שום מחסה... שום מבנה... [אמא] פגשה שתי נשים שחזרו מקניות מאיזה יישוב. היא ביקשה מהן אם הן יכולות לאכסן אותנו... לפחות עד שהגשם ייפסק, כדי שתוכל להמשיך. היא הרגישה שהן מדברות על שהלכו לקנות דברי-תפירה שחסרים להן. היא שאלה: מה חסר? הן אמרו שאין להשיג חוטים... אז [אמא] אמרה: „אני מוכנה לתת לכן חוטים, אבל תנו לי איפה שהוא להתאכסן, לפחות שעה, כדי שהילדה תתייבש“. הן היססו מאוד... אחת מהן הסתלקה. היא פשוט פחדה. הפחד היה גדול. היו חיפושים... השניה בכל-זאת הצעה ואמרה: „תבואי אחרי. אל תלכי אתי, אבל תבואי אחרי בצעדים מהירים עד-כמה שאת יכולה“. היא נכנסה אתנו לאיזה בית, שם היתה גרה אחותה. היא אמרה שנשב קצת כאן. עוד מעט היא תמשיך הלאה... אמא היתה כל-כך עייפה שברגע בו התיישבה גרדמה... זה היה הבית של אחות האשה שלקחה את החוטים... [האחות] היתה כנראה יותר אנושית. היא טיפלה באמא יותר... היא פשוט ריחמה... נתנה לנו אוכל... הראתה לנו בדיוק איפה לעבור. „תעלו את הגבעה הזו“, אמרה, „ושם אתם עוברים לסלובקיה“.¹⁵ באותו הלילה כבר לנו שם.

האם: הסתובבתי משך יממה עד שראיתי איכרים שעבדו בעמק. הם סיפרו לי שאני נמצאת על אדמת סלובקיה.

הבת: ידענו שאנחנו בסלובקיה, אבל שם העיירה לא ידענו.¹⁶ העיירה היתה הומה... אינני יודעת אם היתה זו חגיגה או משהו אחר... בכל אופן... עברו שם כמה

נשים וניגשו אלינו עם עוגות,¹⁷ ועם כל טוב והתחילו לבכות, ממש התחילו לבכות אותנו... אמא לא ידעה לאן להמשיך... לא העזה לשאול אם יש עוד יהודים. אמא לא ידעה את המצב... היה נדמה שהכל כבר הלך לאבדון... בכל אופן לקחה צידה והמשיכה ללכת. נדמה לי שהלכנו שבוע ימים בתוך סלובקיה. בימים היא היתה הולכת. בלילות היתה ישנה בחוץ. פעם ישנו בגן-ציבורי... הלכנו סתם בכביש. ואז הגענו לז'ילינה.¹⁸ בז'ילינה אמא הרגישה שמסתובבים עוד יהודים עם טלאי צהוב...

האם ובתה בת ה-8 עברו בבריחתן כמה מאות קילומטרים ברגל וברכבת באיזור שהמה משמרות נאציים. האוכלוסיה בחבל ארץ זה, שהוא הררי וקשה למעבר, היתה גם אנטישמית וגם נפחדת, אך כל הקשיים האלה לא יכלו לאומץ-לבה של האם היהודיה הנאבקת על חייה וחיי בתה.

האם, שרה ביקל, נולדה בשנת 1908 ברוסיה התת-קארפאטית (פק"ר) ונפטרה בישראל ב-21 בנובמבר 1976. הבת, חנה רוזנשטיין, מתגוררת בעפולה.

הערות

1. ז'ילינה — עיירה הררית בסלובקיה המרכזית בין הרי הקארפאטים הלבנים והבאסקידים המערביים, כ-200 ק"מ צפונית-מערבית לבראטיסלאבה בירת סלובקיה.
2. סוואלואה — כפר גדול, ספק עיירה, כ-30 ק"מ צפונית-מזרחית למונקאץ', כיום בתחומי ברית-המועצות.
3. 20 פגזה היו שווים דולאר אחד.
4. הורטובאגי — ערבה צחיחה בלב הונגריה.
5. שאטוראליאוויהלי — צומת-רכבות כ-90 ק"מ דרומית-מערבית למונקאץ'.
6. קאשה, קושיצה — העיר הראשית בסלובקיה המזרחית, כ-120 ק"מ צפונית-מערבית למונקאץ'. בשנים 1938-1944 תחת כיבוש הונגרי.
7. באצ'קה — מחוז בדרום-הונגריה בשנים 1941-1944. הגירושים של יהודי המחוז החלו יחד עם גירוש יהודי פק"ר, במחצית מאי 1944. כיום המחוז בתחומי וויז'נינה היוגוסלאבית.
8. קאמניץ-פודולסק — עיר מחוז במזרח פולין. כיום בתחומי ברית-המועצות.
9. יהודי פק"ר רובם-ככולם דיברו יידיש, אך ידעו גם הונגרית ואוקראינית.
10. זאת הגדרה שבהמעטה, שכן כל אוכלוסי סביבות מחנות-ההשמדה ומחנות-הריכוז נקראו להסגיר כל עריק לידי הנאצים תמורת פרס!...
11. איזור מכרות-פחם בפולין, כ-30 ק"מ דרומית-מערבית לאושוויץ.
12. בייליץ — עיר בפולין, כ-80 ק"מ דרומית-מערבית לקראקוב.
13. זבארדוב — עיירה פולנית הררית בלב הבאסקידים המערביים.

בריחה מתחנת-הרכבת של אושוויץ

14. ההנחה היתה, כמובן, מוטעית; כי המרחק בין זבארדוב לסוואלאווה עולה על 300 ק"מ.
15. הגבול בין סלובקיה לפולין באיזור זה הוא טבעי: רכס ההר שמדרונו המזרחי הוא בפולין ואילו המדרון המשתפל מערבה הוא בסלובקיה. יש להניח כי אוכלוסי הסביבה ידעו זאת היטב, גם אם בקטעים רבים אין סימון גבול ברור.
16. נראה כי מעבר-ההרים היחיד מפולין לסלובקיה באיזור זה הוא צפונית לעיירה הסלובקית צ'אדצה, עיירה הררית בקירבת „מצר-הסלעים", אחד ממעברי הבאסקידים המערביים. במצר יש כביש וגם מסילת-ברזל. נראה כי האם ובתה חצו את הגבול בסביבה זו.
17. הכנסייה הקאתולית השליטה חוגגת בתהלוכות דתיות ובכיבודים עממיים את היום ה-39 אחר חג הפסחא בכל אירופה המזרחית. כנראה נקלעו האם ובתה לתהלוכה כזאת.
18. המרחק בין צ'אדצה לבין ז'ילינה הוא כ-40 ק"מ. המרחק בין אושוויץ לז'ילינה — בקו אוויר — הוא כ-125 ק"מ.

(ערך והעיר: צבי ארז)

- The future of surviving remnants of the Jewish communities at the end of World War II, and their involvement in the struggles for Zionist realization, occupies both the heads of the Jewish Community in Palestine and the Zionist Movement. For a reflection of this surviving remnant, as seen by the leadership, based on authentic source documentation from those days, a chapter of a comprehensive study by **Yehiam Weitz** of the Yad Vashem Authority is included.
- The late **Johanan Ginat** (Hans Gertner), the head of the Youth Aliya Offices in Europe in 1946–48, presents a treatise that discusses Jewish Education in Germany in the 1930's, with the rise of the Nazis to power and the implementation of the racial decrees. A result was the expulsion of the Jews from the formal educational system. While the Jewish community, which was involved and rooted in the German educational framework, it quickly overcame its awe and adjusted itself to the reality. A result of this was the return to their Jewish origins.
- **Avraham Kalban**, an immigrant from the USSR, introduces facts from Soviet sources concerning demographic issues. With their assistance he offers some chapters from Jewish history in Soviet Asia during the Second World War.
- **Avraham Margalio**, of the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University in Jerusalem, presents here a treatise that discusses the trade and professional changes and productivization process as a base for discussions among German Jews, with the rise of the Nazis to power. The eviction of the Jews, who were amongst the cultural economic elite, from their businesses and economic classes, created a rising interest in emigration and professional revisions. This piece of research accumulates the facts from different sources and contributes to an understanding of this facet of Jewish life.

Documentation

- **Sarah Bikel** arrived in June 1944 with her 8 year old daughter, Chana, to the Slovakian town of Zilina, after they succeeded to escape from the railway station at Auschwitz, where they had come to, together with a despatch of Jews from Munkatch. The evidences of the mother and daughter have been received separately, without one knowing of the evidence of the second, and they complement each other. **Zvi Erez** edited and verified the evidences and added some clarifying comments.
- Jews who were in the Terezienstadt Concentration Camp were transported in 1943 to Auschwitz. Not as usual, they did not get processed either for selection or destruction — but were interned in a special camp. This was a phenomena that raised some surprise. **O. D. Kulka**, of the Hebrew University in Jerusalem has done some research into the RSHA Documents which were made available for this purpose and with their help he has attempted to interpret the motives that led to the establishment by the Nazis of this special camp.